

FÓRUM

Markó Béla

EURÓPA-PROGRAMOK A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLYTÓL JÓZSEF ATTILÁIG

2021 nyarán, amikor éppen alábbhagyott a járvány, és egy időre lazultak a korlátozások, négyesben üldögéltünk egy marosvásárhelyi vendéglőben, Fűzfa Balázs, Láng Gusztáv Szombathelyről, és mi ketten Kovács András Ferencsel pedig mint házigazdák. Furcsa nekem szombathelyiként emlegetni Láng Gusztávot, hiszen tanárom volt a kolozsvári bölcsészkaron, majd később Kovács András Ferencnek is, de már régóta a Dunántúlon él, és jóval ritkábban fordul meg errefelé, mint Fűzfa Balázs, aki éppen vendégtanár a marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen. Több irányból érkeztünk hát ahhoz a vendéglői asztalhoz, de ennek tulajdonképpen semmi jelentősége, hasonlóképpen látjuk Erdélyt, és nagyjából ugyanazt gondoljuk az irodalomról is. Tudniillik, hogy végső soron nincsen fontosabb, mint irodalmat csinálni. Írni, tanítani, elemezni, beszélni róla. Azt veszem észre most is, hogy a politikát megillető tiszteletkörök – vagy pontosabban: tiszteletlenség-körök – után egyszerre csak költészetről beszélgetünk. Mintha egy-két órára helyreállt volna a világ rendje, és ismét vitázhatnánk arról, amihez a legjobban értünk. Írókról, költőkről. Vagy például a magyar időmértékes verselésről. Igaz, a politikától jutottunk ide, erdélyi és magyarországi Európa-képünkről beszélünk, és én közbevettem, hogy maga az „Európa” szó sem integrálódott mindmáig a magyar nyelvbe, ki így, ki úgy szótagolja költőink közül. Milyen jó ilyenkor az okostelefon, idézeteket keresek, és valóban, hamar kiderül, hogy vannak, akik egyetlen szótagnak tekintik a

* Az esszé rövidített változata elhangzott Kolozsváron 2022. április 28-án, az *Egy (közép-)európai... József Attila és a romániai kultúrák* c. nemzetközi konferencián.

két kezdő magánhangzót, az *e*-t és az *u*-t, vagyis talán valahogy így: *Ejropa*. Többek közt a szándékoltan darabosabb nyelvet használó, ám nagyon is kifinomult hallású Petőfi Sándor is így olvassa ezt a szót, valószínűleg német hatásra. De lehet, nem is *Ejropa*, hanem ahogy a magánhangzó-torlódást sem kedvelő népibb ejtésben szokásos, egy hosszú *e*-vé olvasztja össze az *eu*-t. Egyik legismertebb verse az *Európa csendes, újra csendes*, és előfordul még az „Európa” például a *Magyar vagyok* című versben, ott is egy szótag az *eu*: „Egész Európa te utánad jó. / Te vagy hazám, most a világ vezére... / Mily nagy szerep, milyen lelkesítő!” Persze a jambikus vagy olykor szimultán verselésbe az „Európa” szónak ez az értelmezése talán jobban bele is illik, csakhogy jóval Petőfi előtt Csokonai Vitéz Mihály viszont a *Marosvásárhelyi gondolatokban* kétszótagosként használja földrészünk nevét, amelytől mintha máig idegenkedne a magyar nyelv: „Rajta, nemes lelkek! Álljunk ki a gátra, / Már Európában csak mi vagyunk hátra.” Később Vajda János a Petőfi-féle szemrehányást ismétli meg *Régi dicsőségünk* című versében, nála viszont, akárcsak Csokonainál, kétszótagos az „Európa” kezdése: „Európa elhalványult, / Mint szóval riasztott gyermek, / Ijedtében a magyarnak / Segítséget adni sem mert.” Aztán a huszadik században sem egészen egyértelmű, hogy miként is kell ejteni kontinensünk nevét, amely a bika által elrabolt krétai királylány, Európé emlékét idézi. Bár a nyugatosok, Kosztolányi Dezső vagy Babits Mihály két külön szótagnak tekintik az *eu*-t („magát-tépő hazám: Európa” – írja magyaros verseléssel Babits a *Hazám!* ciklusban), Dsida Jenő szenvedélyes pátosszal megírt, jambikus lejtésű *Psalmus Hungaricus*ában ezzel szemben egyetlen szótagnak veszi a két szókezdő magánhangzót: „Európa, én nagy mesterem, / lámcsak mivé lett fogadott fiad! / Mily korcsbeszédű, hitvány, / elvetemült és tagadó tanítvány. / Addig paskolta áztatott kötél, / míg megszökött és elriadt.” (Már az is sokat mond egyébként, ahogyan Dsida pozicionálja magát Európához képest: „fogadott” – tehát nem édes – fiúként beszél hozzá.) Végül aztán itt van a nagy József Attila-vers, a szintén jambikus *Thomas Mann üdvözlése*, amelyben a költő egyértelműen két szótagra bontja az *eu*-t: „Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen / néz téged, mert örül, hogy lát ma itt / fehérek közt egy európaít.” Persze egyszerűbb lenne diftongusnak tekinteni az *eu*-t, csakhogy a magyar nyelv nem ismeri a kettős magánhangzókat, bár a mi erdélyi vershallásunk valamennyire hozzászózott a román nyelv diftongusaihoz.

Nem folytatom, csak érzékeltetni akartam, mennyire árulkodóan ellentmondásos a viszonyunk magával a szóval is, hogy „Európa”, miközben a mindenkori demagóg politikusoktól eltérően nem találni egyetlen hiteles magyar költőt sem, aki nem az Európába való integrálódásunkban látná a

megnyugtató jövőt. Még a magyar nemzet cserbenhagyásán kesergő Petőfi Sándor sem tagadja meg egy pillanatra sem Európát. Legfeljebb arról lenne érdemes beszélni, hogy cserbenhagyottságunk folytonos hangoztatása miként fedte el korról korra saját történelmi hibáinkat vagy bűneinket. Persze, az „Európa” szó változó ritmizálása lehetne egyszerűen *licentia poetica*, de azt hiszem, ennél többről van szó. Hiszen míg teljesen természetesnek tűnt számomra, hogy arról tartsak előadást, milyen Európa-programok vannak a magyar költészetben, illetve hol melyik költőknél mennyire konkrétak ezek a programok, menet közben arra is rá kellett jönnöm, elég nehéz lenne elképzelni egy ilyen eszmefuttatást a francia vagy angol költészetéről. Egyszerűen nem foglalkoztatja a francia vagy angol költőt ez a dilemma, illetve számára európainak lenni nem dilemma, hanem tény. Márpedig ami tény, ami adottság, amin nem lehet változtatni, az nem tárgya a költészetnek. Őszintén szólva, az az érzésem, hogy még a szomszédainknál, például az általam valamennyire ismert román költészetben sem lehetne egy markáns Európa-kereső szándékot, vagyis egy állandó Európa-hiányt kimutatni. Mint ahogy az újlatin román nyelvnek sem dilemmája, hogyan kell ejteni az Európa szót, a román költő ugyan sok mindentől frusztrált, de attól a legkevésbé, hogy európaiként itt kell élnie a művelt Nyugattól viszonylag távol.

A magyar költészetnek általában is sajátja a nyílt közéletiség, sőt, a politikai aktualitásra való közvetlen reflexió is. Azt is mondhatnánk, hogy van egy erősen átpolitizált árama, néha fősodra líránknak, miközben a magyar politika meg elég gyakran átpoetizált, más szóval inkább poetikus, mint pragmatikus. De a tetszetős szójátéktól eltekintve, nekünk valóban dilemmánk volt évszázadokon át, és úgy tűnik, ez a dilemma máig nem oldódik, akár irodalomról, akár politikáról legyen szó, hogy sikerül-e integrálódunk a nyugati kultúrába, általában a nyugati rendszerekbe. Ady Endre Komp-országról beszél, és ebben sok igazság van, de egyáltalán nem vagyok meggyőződve arról, hogy a Nyugattal való maradéktalan szellemi-politikai együttlétnek nem mi magunk vagyunk-e az akadályozói azzal, hogy napirenden tartjuk ezt a különállást, és ahogy az imént említettem, nem Európán belül, hanem Európához képest pozicionáljuk magunkat. A magyar kultúrában, elsősorban a költészetben Petőfi Sándor érdemének vagy bűnének szokás tekinteni egyébként azt a már-már *ars poeticaként* vállalt közéletiséget, amit aztán Ady Endre publicisztikai hevülete és korának politikai vezetőit messze felülmúló társadalom- és nemzetpolitikai éleslátása több mint egy fél évszázad múltán még tovább erősített. Ám az az igazság, hogy jóval Petőfi előtt és száz esztendővel Ady után is gyakran

keveredik nálunk nemcsak a vers és a pamflet, hanem a költői és politikai program is. Ami önmagában se nem jó, se nem rossz természetesen. Már régóta azt vallom, hogy a költő hozott anyagból dolgozik, tehát nincsen költőietlen valóság vagy költőietlen téma, csak jó vagy rossz költők vannak. Mert hát az imént előreszaladtam Petőfi Sándortól Ady Endréig, de most akkor lépünk vissza ugyancsak egy fél évszázadot Csokonai Vitéz Mihályig. Neki nem adatott meg egy forradalmi pillanat, legfeljebb egészen távolról, Franciaországból ért el hozzá is a remény, de ennek ellenére társadalombölcseleti poémái megelőlegezik a reformkor politikai forrongását. Állítom, legelső igazi Európa-politikusunk, aki egészen pontosan elhelyezi Magyarországot egy nagy geopolitikai kontextusban, tulajdonképpen költő: Csokonai Vitéz Mihály. Kortársai, Berzsenyi, Kölcsey, Kazinczy egyaránt a múlthoz viszonyítják a jelent, a múltban keresik a jövőt, szemben Csokonaival, aki Keletet és Nyugatot hasonlítja össze folyamatosan. Igaz, amikor a magyar irodalmat próbálják a Nyugathoz közelíteni, mindannyian kilépnek a romantikus múltból, és jóval pragmatikusabbak. Például Kazinczy, aki fáradságos munkával nekilát a szonettet meghonosítani a magyar költészetben, és sikerül is neki. Ő sem csupán formai megújulást tervezett valamikor, nem is csak nyelvi modernizációt, de Kufstein után már minden energiáját erre fordítja. Viszont néhány évvel korábban Csokonai még nem kényszerül az irodalmi és társadalmi-politikai reform szétválasztására, és Aranka György Nyelvvelő Társaságának címzett költeményében, a *Marosvásárhelyi gondolatok*ban megdöbbentő pontossággal írja le az azóta is aktuális geopolitikai körülményeket és a lehetséges alternatívákat is. Mindezt a tizennyolcadik század végén, 1797–98 körül. Rá kell jönnünk, hogy kétszázhusz évvel ezelőtt is ugyanazzal a Kelet–Nyugat szembenállással küszködött a költő, mint ma is a magyar közéletben sokan, legfeljebb azt tehetjük hozzá, hogy talán leegyszerűsítve, de mégis tisztábban látta a megoldást, mint jóval később a huszadik–huszonegyedik század egyes ideológusai. A követendő Európa-kép ugyanis már teljesen készen van az ő korában: „Mi is emelhet fel egy halandót jobban, / Mint ha az emberség tüzétől fellobban, / S úgy nézvén e földet, mint azonegy tanyát, / És a természetet, mint egy közös anyát, / Az emberiségnek sorsán gondolkozik, / S az egek tisztébe beléavatkozik?” A felvilágosodásért őszintén lelkesedő költő a magyar nemzet helyét, szerepét, geopolitikai felelősségét is nagyon jól látja: „Te vagy hát, óh Maros jámbor magyar vára, / Hol összefut a jó s a gonosz határa, / Te vagy a pont, melynél a vadság eltűnik, / Te vagy, hol az ember érezni megszűnik. / Vigyázz! mert közel van a homálynak partja,

/ Elnyel, ha az észnek fénye meg nem tartja, / Akinek díszére építsél templomot, / És a vakság ellen hányj több-több ostromot. / Tele oly lelkekkel termékeny kebeled, / Kikben meg-megannyi mentorid tiszteled, / Kiket a nemzetnek és a két hazának / A biztató egek gyámolul adának. / Rajta, nemes lelkek! álljunk ki a gátra, / Már Európában csak mi vagyunk hátra, / Hívna magok után a többi nemzetek: / »Magyarok! derék nép! mit késtek? jőjjetek! / Mit késtek? termékeny bennetek az elme, / Forr szívetekben a dicsőség szerelme, / Vitéz lángotokat jobbra fordítsátok / S a békesség édes hasznát munkáljátok. / A durvaság ellen közös kötést fonjunk, / S Atlástól Pontusig örök sáncot vonjunk.« –” Tegyük hozzá, még elébb azt is meghatározta tulajdonképpen, hogy a Kelet–Nyugat tengelyen hol helyezkedik el Marosvásárhely, amely ezúttal az egész magyar nemzetnek is metaforája persze: „Múzsák! Most oly helyen gondolkodom, amely / A világ abroszán a legrendesebb hely: / Mely a csinos nyugot, s a durva kelet közt, / A hatalmas észak s az erőtlen dél közt / Középpontba lévén, tisztán kimutatja, / Milyen még az ember s földünk ábrázolja.”

Mellesleg az is rendkívül érdekes, hogy ebben a költeményben „két hazáról” beszél Csokonai, Erdélyről meg Magyarországról, és olyan érzésünk van, mintha azóta sem változott volna semmi, miközben demográfiailag minden megváltozott. A lényeg: nem földrajzi, hanem politikai értelemben Európa a „csinos nyugot”, nekünk is arrafelé kell mennünk. Bizton állíthatjuk, Csokonai Vitéz Mihály korában a feladat már adott, és a felelősség is egyértelmű: mármint az, hogy nemcsak a politikai vezetők, hanem a költők – vagyis az értelmiségiek – felelőssége is ennek a feladatnak a teljesítése. Felemelni a nemzetet, közelíteni a Nyugathoz, tehát teljes mértékben európaivá tenni. Sem Csokonaiban, sem kortársaiban, Kazinczyékban vagy valamivel később Vörösmartyékban nincsen kétely, hogy merre kell mennünk, mit kell magunkévá tennünk. A magyar költészet ekkor már egyértelműen nyugat felé néz, és ha visszafordul, a keleti múltat látja. Ennek a jövőképnek az sem mond ellent, hogy közben egyfajta magyar őseposz megteremtésén munkálkodnak a költők, ugyanis a cél természetesen nem az asszimiláció, hanem az integráció, nem az identitás feladása, hanem épenséggel annak a továbbvitele.

Évszázadokkal azelőtt Janus Pannonius még az itáliai dél után sóvárog, aztán valamivel később Balassi Bálint már a hangsúlyos magyar verselést újítja meg eredeti módon, és ehhez, úgy tűnik, nincsen szüksége külföldi példákra. Ha mégis kifelé figyel, akkor nyugatra legfeljebb Ausztriáig, keletre Erdélyig, északra meg Lengyelországig lát el, de így is legkiválóbb költőink egyike mindmáig. Abban a korban mintha még nem volna Eu-

rópa-hiánya a magyar költőnek, még a „dunántúli mandulafácskában” önmagára ismerő Csezmicei János, vagyis Jannus Pannonius is inkább az itáliai ifjúkor nosztalgiáját éli át újra meg újra, és nem általában hátramaradottságunkat fájlalja. Ezeréves kettészakítottságról szoktunk beszélni, de miután az államalapítást követően a nyugati kereszténységhez csatlakozott Magyarország, ez végül is évszázadokon át semmiféle tudathasadással nem járt. A tizenharmadik és tizenkilencedik században jelent meg ismét valamiféle döntési kényszer Nyugat és Kelet között, és máig nehéz megmondani, hogy belső történelmi szükségszerűség hívta-e elő, vagy pedig a francia forradalom hatására jelent meg ez a dilemma. Az is világos, hogy Európa egy idő után már nem a kontinenst jelenti, nem is annak a középső részét, hanem Nyugat-Európát, és ha a mai politikai állásfoglalásokat figyelmesen megvizsgáljuk, ez mostanáig mit sem változott. Osvát Ernőék a huszadik század elején a *Nyugat* elindításával nem az ázsiai ősiséget, hanem az osztrák–magyar és persze német közép-európaiságot próbálták ellensúlyozni.

Petőfi Sándor még az egész Európáról beszél, amikor *Magyar vagyok...* című versében büszkén kijelenti: „Egész Európa te utánad jó. / Te vagy, hazám, most a világ vezére... / Mily nagy szerep, milyen lelkesítő!” A szemrehányás is az egész Európához szól valójában a másik közismert Európa-költeményben: „Európa csendes, újra csendes, / Elzúgtak forradalmi... / Szégyen reá! lecsendesült és / Szabadságát nem vívta ki. // Magára hagyták, egy magára / A gyáva népek a magyart; / Lánc csörg minden kézen, csupán a / Magyar kezében cseng a kard.” Ugyanezt ismétli meg Vajda János is, ügyetlenebbül: „Európa elhalványult, / Mint szóval riasztott gyermek, / Ijedtében a magyarnak / Segítséget adni sem mert” (*Régi dicsőségünk*), és ez a szemrehányás aztán végigkíséri a magyar politikát és kultúrát 1956-ig, sőt, ma ismét egyre nagyobb súllyal van jelen a közbeszédben. Politikai programként Petőfi „világszabadságról” beszél, poétikailag pedig a magyar népdal sajátosságait vagy legalábbis a magyar élőbeszédet emeli be a költészetbe. Európaiság és magyarság, világszabadság és nemzeti identitás nála egységben van, valahogy úgy, ahogy a nyugati időmértékes forma is a hangsúlyos magyar verseléssel. Ez az első sikeres feloldása a Nyugat–Kelet szembenállásnak a magyar kultúrában, mint ahogy az első tökéletes politikai és poétikai szintézis is, ami utána már csak Ady Endrének sikerül, és valamivel később József Attilának is, akinek a társadalom- és nemzet-szemlélete ma is használható iránytűt kínál a Nyugat felé tartó utunkon. Már amennyiben tényleg a Nyugat felé akarunk továbbmenni. De ezt még sem Ady, sem József Attila nem vitatta, a huszadik századi nagy magyar költők Nyugat-képe és Európa-ideálja akár politikai programként is sokkal

következetesebb, és talán követhetőbb is, mint politikus kortársaiké. Kelllett ehhez természetesen a tizenkilencedik századi magyar elit folyamatos, hol burkolt, hol nyílt vitája helyünkről a világban, esélyeinkről a nemzeti identitás kiteljesítésére egy változó nemzetközi, elsősorban európai kontextusban. Arany János identitásvédő (bizonyos értelemben Dsida Jenő majdani *Psalmus Hungaricus*-át is megelőlegező) verspamfletjét, a *Kozmopolita költészetet* nyilván együtt kell olvasni Reviczky Gyula szintén versbe foglalt válaszával (*Arany Jánosnak*), és így juthatunk el végül Ady Endréig vagy akár Babits Mihályig is, aki egészen modern, ma azt mondhatnánk, Európai Unió-párti hazafogalommal él: „egy lélek, egy ország végtül-végig / magát-tépő hazám: Európa” (*Hazám!*)

Tagadhatatlan, hogy a nemzet- és hazafogalom huszadik századi tisztázásában és egy máig érvényesnek tekinthető Európa-felfogás kialakításában előbb Ady-nak, majd az ő költészetére és publicisztikájára sokszor és sokféleképpen reflektáló József Attilának volt döntő szerepe. Ady Endre diagnózisa az első világháború előtti, nemcsak társadalmilag, hanem etnikailag is ellentmondásoktól szaggatott Magyarországról és Erdélyről telitalálat. Mint ahogy a gyógymódot is jól látja már a huszadik század legelején, 1906-ban, amikor a génuai eszperantó kongresszus kapcsán ezt írja: „Okosság szerint s ha a gondolkozás betegségünk volna, minden internacionalizmus élén Magyarországnak kellene állnia Európában. A mi életünket csak az internacionalizmus mentheti meg.” (Egy magyar probléma. *Budapesti Napló*, 1906. szeptember 4.) Természetesen az internacionalizmus ebben az esetben nem ideológiát jelent elsősorban, hanem azt a kulturális integrációt, amely ma is inkább csak óhaj és sóhaj, sőt, sokaknál még az sem. Véleményem szerint akkor lett szinte egyik pillanatról a másikra Ady költészete gyakorlatilag megismételhetetlen, amikor felismerte, hogy valamiféle totális forradalomra van szükség a magyar poézisben, és hogy ez elválaszthatatlan egy forradalmian új nemzet-, haza- és Európa-képtől. A *Magyar jakobinus dala* ennek a szemléletváltásnak az egyik programértékű összefoglalása, benne vannak a nemzeti, a társadalmi és egyúttal az európai szempontok: „Hiszen magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad.” Megjelenik itt már a Duna-motívum is, amit aztán József Attila fog kibontani: „Dunának, Olt-nak egy a hangja, / Morajos, halk, halotti hang” – mondja Ady. Egész közéleti költészete egyébként azt a tévhitet próbálja cáfolni, hogy nem lehetünk egyszerre magyarok és európaiak. Vagy ha úgy tetszik: nagyon magyarok és nagyon európaiak. Egy pillanatig sem fogadja el, hogy nem egyidejűleg kellene válaszolnunk a honnan jöttünk, hova

megyünk kérdésére. Az irány egyértelmű számára, de alapjában véve azért meggyőző, mert mégsem kényszerít minket választásra úgymond Párizs és a Bakony között, hanem egy metaforában összevonja a kettőt: „Párizs, az én Bakonyom”. De mindig Európához viszonyít: „Fölfakadt seb vagyunk most Európa testén” – írja még 1903-ban a *Nagyváradi Napló*ban. (*Panama és anarchia*. 1903. július 30.) Az egyébként sokszor Csokonai Vitéz Mihályig is visszanyúló József Attila valójában a pátoszától megfosztott Ady Endrében leli meg ideológiai elődjét, az ő szimbólumokban szétszórt Európa-programját konkretizálja, de ez nyilvánvalóan nem átvétel a szó szoros értelmében, hanem egy kamaszkortól, lépésről lépésre megszenvedett nemzet-, haza- és Európa-keresés eredménye. Előbb a nemzeti, aztán a társadalmi, végül a geopolitikai kérdésekre próbál választ találni verseiben. Valóban szintézist teremt, összegezni tudja mindazt, amit elődei, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady már elmondtak, viszont az ő Európa-képe mégsem csak az előzmények sommája, mert nemcsak népek, nemzetek békés együttlétének reménye van benne, hanem egy embertelen jövő félelme is. Petőfi nem szorongó költő, Ady talán igen, de az indulat többnyire nála is feledteti a szkepszist. József Attila egy idő után már nem talál sem az őt körülvevő valóságban, sem a költészetben választ félelmeire. Ezt a közérzetet majd a *Thomas Mann üdvözlése* fejezi ki a legpontosabban, de addig még hosszú, bár szinte előre megjósolható utat jár be a költő.

Annak idején Csokonai Európa-programja nyilvánvalóan a magyar nemzet felzárkózásáról és beilleszkedéséről szólt, a nemzet mibenlétének, vagyis eredetének és karakterének tisztázásával nem kísérletezett, mert ez adott volt tulajdonképpen számára is, akárcsak kortársai számára. Csak később, a tizenkilencedik század közepétől kezdve lett állandó problémájuk a költőknek, hogy milyen is a magyar nemzet, miben különbözik, miben hasonlít a körülötte élő nemzetekhez. Ady ezeket a kérdéseket nagyon élesen teszi fel, és ugyanolyan frappánsan meg is válaszolja, viszont egy modern nemzetfogalom és Európa-vízió József Attila verseiben mutatkozik meg a legracionálisabban. Egyébként is az ő költészetében békül össze leginkább, ami összebékíthetetlennek látszik, például a nemzeti és európai identitás, a metaforikus és racionális világértelmezés. 1922-ben, még kamaszként, tizenhét évesen adys szájtartással, de egyelőre még meg sem közelítve Adyt, megírja a maga Trianon-versét, amelynek mi is lehetne a címe, ha nem az, hogy: *Nem! Nem! Soha!* Gyerekes sutasággal fogadkozik: „Bömbölve rohanunk majd, mint a tengerár, / Egy csepp vérig küzdünk s áll a magyar határ / Teljes egészében, mint nem is oly régen / És csillagunk ismét tűn-

döklük az égen.” Zsengéiben vissza-visszatér a trianoni veszteség élménye, de ezekben a magyarság-versekben személyesség alig-alig van, inkább a kor politikai retorikáját keveri Ady Endre pátoszával, ami viszont a kamaszköltőnek egyáltalán nem áll jól. Viszont nagyon hamar, még szintén a zsengek között rálelhetünk egy összetettebb vízióra, vagy legalábbis annak az igényére. A vers címéből is (*Ember is; magyar is; magam is*) látszik, hogy érik a költő, érik a szemléletváltás. Gyakorlatilag ezzel az egyébként keserű verssel szakít a még mindig csak tizennyolc éves fiatalember azzal az egysíkú identitás-eszménnyel, amely minden nacionalizmus kiinduló- és végpontja is egyben, és ugyanabban az évben már magával ragadó, mondhatni hibátlan szépségű, ezúttal Ady bonyolult verszenéjét is felidézve, félrímes, aszimmetrikus sorhosszúságú strófákban vetíti előre későbbi, folytonos identitáskeresését a *Megfáradt ember* című versben. A tagadást fordítja át igenlésbe, ami egyébként poétikai telitalálat is: „A folyó csöndes, nagy nyugalmat görget, / harmattá vált bennem a gond és teher; / se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér, / csak megfáradt ember, aki itt hever.” A választás kényszere felbukkan még később is: ember vagy magyar, Kelet vagy Nyugat, de már a nagyon fiatal József Attilának sikerül feloldania ezt az ellentmondást, sőt, tud iróniával is beszélni róla már 1924-ben is: „Lement a nap nyugaton, / Följött a nap keleten. / Egyszerű ez. / Él az, aki eleven. Rongyos mindegyik zsebünk, / Rossz a magyar zsebe rég, / Egyszerű ez – / Elveszett az ezerév.” (*Egyszerű ez*) A forma természetesen követi az üzenetet, itt például gyermekversek magyaros ritmusát idézi, de 1927-ben, rövid párizsi korszakában, amikor franciára is átírja *Dúdoló* című versét (*Chant de prolétaire*), ismét előreszalad egy avantgárdabb, szürrealista költészet felé, ekkor írja *A bőr alatt halovány árnyék* című emlékezetes szabadverset azzal a bizarr befejező sorral, hogy: „néma négerek sakkoznak régen elcsendült szavaidért”. Csakhogy ez már nem a nemzeti, hanem a társadalmi identitáskeresés ideje, el egészen az internacionalizmusig, miközben olyan verscímekekkel találkozunk, hogy *Szocialisták* vagy *Munkások*. De a baloldaliságban sem lel megnyugvásra a költő, hiszen öncsonkítás ez is, ráadásul egy adott pillanatban óhatatlanul eljut a különös oximoronig: „Talán dűnnyögj egy új mesét, / fasiszta kommunizmusét – / mivelhogy rend kell a világba, / a rend pedig arravaló, / hogy ne legyen a gyerek hiába / s ne legyen szabad, ami jó.” (*Világosítsd föl*, 1936) A forma lehetne az egyetlen menedék, József Attilánál a formaválasztás rendkívül fontos is, de mégsem elegendő: „Még jó, hogy vannak jambusok és van mibe beléfogóznom.” (*[Szürkület]*, 1934). A nemzeti, társadalmi és költői program *A Dunánál* című költeményben Európa-programmá, illetve egyelőre inkább Közép-Európa-vízióvá áll ösz-

sze. Ady Endre Dunája és Oltja is felsejlik ebben a versben, de ez most már sokkal személyesebb vallomás, mint az Adyé. Nagylélegzetű poémájában József Attila végre felmutatja, amit minden jel szerint kamaszkorától keresett, azt a múlt- és jelen-konglomerátumot, az identitásoknak azt a látszólagos zűrzavarát, ami valójában az egyetlen lehetséges válasz a Kárpát-médenca vagy a Duna-mente és tágabb értelemben az egész Európa nemzeti, kulturális és társadalmi konfliktusaira. Csak a sokféle múlt és ugyancsak sokféle jelen vállalásából lehet egy új európai identitás valamikor. Csak így békülhet meg egymással az „általános emberi” és a sajátosan „magyar”, amiről már Arany és Reviczky is vitáztak. Nem tudom, a huszadik század legnagyobb magyar verse-e *A Dunánál*, talán nem, mert ahhoz túlságosan ideologikus és patetikus, de az biztos, hogy nélküle nehéz megérteni a két világháború közti szellemiségből azt, amit az akkori – és újabban: a mostani – kultúrpolitika eltakar előlünk. Ahogy előtte Ady, most József Attila is többet mond költőként, mint politikus kortársai, amikor megfogalmazza, hogy milyen elvi-eszmei alapon kellene „rendezni végre közös dolgainkat”. Hogy aztán a József Attila-i Európa-program hamarosan egyetlen verssorra egyszerűsödjék a *Thomas Mann üdvözlésében*.

1937 már valóban a „szürkület” éve Európában, közeledik a világháború, és a *Hazám* költője pontosan érzi ezt: „Adj magyarságot a magyarnak, / hogy mi ne legyünk német gyarmat.” Másfajta „magyarság” ez már, mint az egykori kamaszé, „török, tatár, tót, román kavarog” a költő szívében, benne van a Duna-mente egész történelmi nyomorúsága, de benne van az egyre hangosabb hitleri Németországgal szembeállítható Thomas Mann-i humanizmus is. Európa bonyolult, Európa sokszínű, és csak addig Európa, amíg ilyen marad, sugallja József Attila, és ma, a költő halála után nyolcvanöt esztendővel ismét nem árt hangsúlyozni ezt, mert vannak, akik feledtetni akarják. József Attila láttelepe fájdalmasan pontos mindmáig: „Most temettük el szegény Kosztolányit, / s az emberségen, mint rajta a rák, / nem egy szörny-állam iszonyata rág / s mi borzadva kérdezzük, mi lesz még, / honnan uszulkan ránk új ordas eszmék, / fő-e új méreg, mely közénk hatol – / meddig lesz hely, hol fölolvasható?” A megoldás egyszerű: „Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen. / Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen / néz téged, mert örül, hogy lát ma itt / fehérek közt egy európaít.” Igen, ennyi a program: fehérek vagy nem fehérek közt európainak lenni. Borotvaéles meghatározása annak, ami tulajdonképpen meghatározhatatlan. És ennek így kell maradnia természetesen. Ahhoz, hogy *európai*, nem kell jelzőt keresni, figyelmeztet a költő. Sem ilyent, sem olyant. Legfeljebb annyit, hogy: elfogadó és befogadó. Maradjunk ennyiben!